

VLADIMIR ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugome svjetskom ratu*, Globus, Zagreb 1992., 294. str.

V. Žerjavić (r. 1912. u Križu) posljednjih se deset godina bavi analizom kretanja stanovništva Jugoslavije. U sklopu tih demografskih istraživanja objavio je više radova, od kojih mu je — kao posebna podtema — najvažniji *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugome svjetskom ratu* (Jugoslavensko viktimološko društvo, Zagreb 1989., 1—190), čije je drugo i neizmijenjeno izdanje objavio s uvodnim dodacima pod naslovom *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugome svjetskom ratu* (Globus, Zagreb 1992., 7—294).

Proizvoljno određivanje ljudskih gubitaka u nas u poslijeratnom razdoblju, započeto službenom procjenom Reparacione komisije pri vladi Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1947. (1,706.000, uključujući i 305.000 palih boraca Narodnooslobodilačke vojske), dugo je opterećivalo istraživanja tih gubitaka, a unijelo je i katastrofalnu »zabunu« jer je izjednačilo demografske sa stvarnim gubicima stanovništva, čemu je kasnije pridodan nacionalni ili republički i politički ključ, a to je rezultiralo »umanjivanjem« ili »uvećavanjem« stvarnog broja žrtava. Ne uzimajući sada u obzir mnogobrojne reakcije u bivšoj Jugoslaviji i u inozemstvu, uključujući i emigraciju, prve zaista znanstvene reakcije na tu službenu procjenu javljaju se tek oko sredine i na kraju osamdesetih godina. Prva je ona Bogoljuba Kočovića (*Žrtve drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji*, Biblioteka Naše delo, London 1985., čije je drugo izdanje tiskano u Sarajevu, Svjetlost, 1990., 1—201), a druga V. Žerjavića. Iako su ta istraživanja rađena odijeljeno i s donekle različitim pristupom i metodologijom, poklapaju se ne samo po vremenu nastanka već i po svima glavnim rezultatima (osvrt V. Žerjavića na studiju B. Kočovića usp. u: n. dj., 172—177).

Knjiga V. Žerjavića (92—294), bez uvodnih dodataka, podijeljena je u tri dijela: I. Statističko izračunavanje gubitaka, II. Verifikacija statističkog izračunavanja i III. Prilozi. Zamišljena je kao istraživanje demografskih gubitaka, odnosno gubitaka u koje su uključeni: 1) pogibije vojnih i civilnih osoba u vrijeme rata i smrtni slučajevi nakon njegova završetka, a prouzročeni ratnim prilikama; 2) pad nataliteta; i 3) izbjeglice, tzv. migracije zbog ratnih prilika. »Ipak, visina demografskih gubitaka zavisi od procjene o tome kakve bi prilike prevladavale da nije bilo rata« (100), ali i o detaljnim statističkim podacima, pri čemu su se javili problemi izračunavanja stanovništva po narodnostima, primjene različitih načina u snimanju stanovništva kod popisa 1931. i 1948. te unutrašnjih migracija, kako onih između 1931. i 1941., tako i onih u ratu i odmah nakon njega.

Statističko izračunavanje, dakle, obuhvaća demografske gubitke na osnovi analize stanovništva Jugoslavije, republika i pokrajina 1921., 1931. i 1941., zatim probleme pristupa izračunavanju stanovništva na razdoblje 1941.—1948. i izračunavanju stanovništva za 1948., izračunavanje stanovništva i gubitaka pripojenih područja te analizu unutrašnjih migracijskih kretanja. Rezultati su dani za Jugoslaviju, republike i pokrajine te po narodnostima. Potom je obavljeno raščlanjivanje tih gubitaka, kako bi se došlo »do podataka o ratnim

gubicima, tj. gubicima života nastalim zbog ratnih prilika 1941.—1945., (jer) smanjeni natalitet i iseljavanje stanovništva predstavljaju demografske gubitke, ali ne i stvarne gubitke života« (100—101). Ti su gubici raščlanjeni na: čiste demografske gubitke, emigraciju, ubijene ili umrle u inozemstvu, i poginule, ubijene i umrle u zemlji, čime su zaokruženi podaci istraživanja gubitaka po republikama, pokrajinama i narodnostima te ukupnih demografskih gubitaka Jugoslavije, uključivši pripojena područja.

Nakon uvida u brojne publikacije i ostale izvore o ratnim gubicima, autor je statističku obradu demografskih i ratnih gubitaka verificirao usporedbom stvarnih gubitaka s onima statistički izračunanim, držeći se teze da se ta verifikacija može »postići samo registracijom stanovnika koji su poginuli, ubijeni ili umrli neprirodnom smrću bilo u borbi, bilo kao žrtve terora (u naseljima, logorima, zatvorima), kao i onih koji su izgubili živote kao žrtve rata (od bombardiranja, ratnih operacija i sl.) i konačno onih koji su umrli zbog epidemija (tifusa i dr.) nastalih uslijed ratnih prilika« (192—193). Autor, pri tome, navodi nepartizanske vojne formacije, držeći da su poginuli partizanski borci dosad najpotpunije obrađeni. Time u žrtve, po prvi put, uključuje i borce i civile nepartizanskih snaga, razvrstavajući ih i po nacionalnosti, i to najpotpunije za Hrvatsku, a manje pouzdano, zbog nedostatka podataka, za ostale republike i pokrajine Jugoslavije. Sve je to dokumentirano i iskazano brojnim tabelama i slikama (grafikonima) unutar teksta te tabelama u prilogima, s popisom logora na području Hrvatske, upotrijebljenih izvora i literature.

Demografski gubici Jugoslavije u drugome svjetskom ratu iznose 2,022.000, a izravni ratni gubici 1,027.000 ljudi. Međutim, »ukupni stvarni demografski gubici [...] iznose 1,696.000, što je skoro identično s procjenom Reparacione komisije [...]. (O)dselilo se 669.000, tako da ratni gubici, tj. gubici života, iznose 1,027.000 ili 5,8 posto očekivanoga stanovništva iz 1948« (167). Od tih gubitaka 80.000 je nastalih u inozemstvu, a 947.000 u tuzemstvu. »U postocima prema očekivanom stanovništvu iz 1948., Bosna i Hercegovina ima najveće ratne gubitke, a slijede Crna Gora, Hrvatska i Srbija izvan pokrajina« (167). Po kriteriju »kvalitete« žrtava, ratni su gubici, raščlanjeni na borce, žrtve i kvislinge te kolaboracioniste, ovakvi (također u tisućama): Jugoslavija 947, a Hrvatska 271, od čega pali borci 66, žrtve (ukupno) 153 (u naseljima 105, a u logorima 43) te kolaboracionisti i kvislinzi 52. Inače, poginulih, ubijenih i umrlih u Hrvatskoj bilo je, prema verifikaciji statističkih izračunavanja, 266.000. Od toga (u tisućama) 118,1 u vojnim formacijama (partizana 65,6, a kvislinga i kolaboracionista 52,5, odnosno četnika tri do četiri, domobrana 19, ustaša 26 i ostalih tri do četiri), a žrtava rata 148,5 (ubijenih i umrlih u naseljima 79,7, u logorima 47,1, umrlih od tifusa 13,1 te »klasičnih« žrtava 8,6). U tom broju, poginulih, ubijenih i umrlih Srba bilo je 129,5, Hrvata 103,1, Roma 15, Židova 10, ostalih šest te poginulih u neprijateljskim formacijama (Mađara i Nijemaca) tri. Dakle, ukupan broj žrtava rata u Hrvatskoj, bez poginulih boraca svih opredjeljenja u vojnim formacijama, iznosi 148.500, uz još 24.000 ubijenih i umrlih u inozemstvu.

Svakako su »gubici života [...] znatno niži nego je to prvotno procijenila Reparaciona komisija [...]. (O)vakav ishod istraživanja«, drži autor, »ne bi trebao nikoga povrijediti niti bismo mi trebali biti zbog toga nesretni, već

obrnuto. To, naravno, nimalo ne umanjuje zločine i osudu terora okupatora i njegovih pomagača nad nevinim stanovništvom« (215—216).

Eskalacija rasprava, osobito posljednje tri do četiri godine, o našim ratnim gubicima, prinudila je autora da u drugo izdanje knjige uvrsti uvodne dodatke: *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga* (9—89). Knjigom je, kao i B. Kočović, već prije srušio mit službene procjene o 1,706.000 žrtava rata, a time i druge mitove vezane za tu brojku i nemoguće u sklopu rezultata istraživanja, kao što su mitovi o 300.000 žrtava među Muslimanima, o istom broju gubitaka Hrvata nakon završetka drugoga svjetskog rata na austrijsko-jugoslavenskoj granici (»Bleiburg« kao sinonim) te na tzv. »križnom putu«, o 500.000 do 1,100.000 žrtava u Jasenovcu, pretežno Srba, te o velikim gubicima partizana. Međutim, to nije bilo dovoljno, bar nekima. Usprkos zasluženo povoljnim kritikama u nas i u inozemstvu, zaredali su i napadi, »dokazivanja« i osporavanja, osobito M. Bulajića i S. Živkovića. Fatalne posljedice prerane procjene od 1,706.000 gubitaka života u drugome svjetskom ratu (A. Debevc, D. Tasić, D. Vogelnik i dr.), obogaćene kasnijim »istraživanjima« (V. Dedijer, V. Terzić, D. Živojinović i dr.), nisu prestale ni nakon popisa žrtava rata iz 1964., provedenoga odlukom vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije, a u vezi s pregovorima sa Saveznom Republikom Njemačkom o ratnoj šteti, iako je tada već bilo jasno da procjena nije točna. Štoviše, rezultati toga popisa, obrađeni 1966., nikad nisu ni objavljeni, odnosno postali su državnim tajnom, a dijelom su i uništeni, jer nisu potvrđivali službenu procjenu. Posljedice su bile, kako kaže autor, opsesije i megalomanije, osobito oko Jasenovca i Bleiburga, te otvaranje mogućnosti »da svatko izračunava svoj broj žrtava, što je dovelo do 'utakmice' u pravljenju sve većih brojeva [...], jer jedna megalomanija pothranjuje drugu« (87).

O srpskim i posebno jasenovačkim žrtvama V. Žerjavić ponajviše polemizira s M. Bulajićem, R. Bulatovićem, A. Miletićem i R. V. Petrovićem, a osvrće se i na knjigu o Jasenovcu Svetoga arhijerejskog sinoda iz 1991. Na osnovi rezultata istraživanja konačno konstatira da je »ukupno na teritoriju NDH u ratu izgubilo živote 335 tisuća Srba (B. Kočović: 370 tisuća — nap. I. G.), od toga 13 tisuća u inozemstvu i 322 tisuće u zemlji; od tog broja poginuli su kao borci 82 tisuće, 124 tisuće u naseljima kao žrtve i u logorima i zatvorima 93 tisuće, te 23 tisuće kvislina i kolaboracionista. Prema tome, od ukupnih gubitaka Srba s cijelog teritorija predratne Jugoslavije [...] sa 530.000 osoba, s teritorija tzv. NDH život je izgubilo 335.000 ili 63,2 posto (od toga 20.000 odvedeno u Zemun)« (74). Shodno tome, »u NDH (je) ubijeno 73.000 (Srba) u zatvorima, jamama i logorima. Može se pretpostaviti da je u jamama stradalo 15 do 18 tisuća (više u BiH), a u zatvorima i drugim logorima između 6 do 10 tisuća Srba, tako da je u Jasenovcu moglo biti umorenih između 45 i 52 tisuće Srba. Osim toga umoreno je još oko 12 tisuća Hrvata i Muslimana, 13 tisuća Jevreja (Židova) i 10 tisuća Roma« (72) (svih zajedno još 24 tisuće u zatvorima, jamama i drugim logorima), »tako da je — vjerojatno — u Jasenovcu stradalo oko 83 tisuće ljudi« (72) (B. Kočović: 70 tisuća).

Žrtve oko Bleiburga i na tzv. »križnom putu«, koje u procjenama ekstremne hrvatske emigracije (autor se posebno osvrće na knjigu I. Omrčanina, objavljenu u nas 1991.) obuhvaćaju oko 300.000, pa i više Hrvata (i Muslimana), V. Žerjavić također raščlanjuje i iskazuje u svojim ukupnim rezultatima istra-

živanja. Pri tome drži da je gubitak Hrvata i Muslimana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (u tisućama) iznosio 178 i 77, ukupno 255 osoba. Od toga »99 tisuća bi iznosio gubitak kvislinga i kolaboracionista nastao u toku rata i nakon rata« (77), pa bi — vjerojatno — taj broj trebalo dijeliti s dva, što znači »da bi gubici vezani za Bleiburg mogli iznositi oko 50 tisuća [...]«, s tim što je iz zemlje izbjeglo (još) 36 tisuća Hrvata i pet tisuća Muslimana« (77).

Istraživanje je V. Žerjavića (kao i ono B. Kočovića) potvrdilo da se, uključujući i nijanse, kao što su Jasenovac i Bleiburg, do najpribližnijih podataka o demografskim i stvarnim ljudskim gubicima u nas u tijeku drugoga svjetskog rata može doći standardnom demografskom metodom. Usprkos tome i sam je autor svjestan da »ekstremisti na jednoj i na drugoj strani neće biti zadovoljni [...] istraživanjem« (79), osobito onim rezultatima koji se odnose na 83.000 stradalih u logoru Jasenovac, među kojima je bilo oko 50.000 Srba, kao i onima koji se odnose na 99.000 stradalih hrvatskih i muslimanskih kvislinga i kolaboracionista u toku rata i nakon njegova završetka, među kojima je bilo oko 70.000 Hrvata odnosno 50.000 Hrvata i Muslimana oko Bleiburga, te uvida da njegovo »izračunavanje broja umorenih Srba u Jasenovcu može izgledati kao izjednačavanje s onima stradalima kod Bleiburga i 'križnog puta' Hrvata i Muslimana, ali to je čista slučajnost, [...] utemeljena na istovjetnoj službenoj dokumentaciji, ali su strukturalne posebnosti sasvim različite« (79).

Napokon, može se očekivati da će se, zahvaljujući ukupnim rezultatima suvremenih demografskih istraživanja, napokon prestati s neumjesnim licitiranjima broja žrtava, čemu bi morala pomoći i najnovija istraživanja stvarnih ljudskih gubitaka 1941.—1945. u nas, osobito ona provedena metodom osobne identifikacije tih gubitaka.

Igor Graovac

LJUBO BOBAN, *Hrvatske granice 1918—1991*, ŠK-HAZU, Zagreb 1992.

U dosad poznatoj povijesti čovječanstva pitanje granica/međa između pojedinih narodnosnih, državnih i drugih zajednica nerijetko je bolno opterećivalo njihove međusobne odnose, pa je pridonosilo čak i izazivanju kraćih ili dugotrajnijih oružanih sukoba. Borbe su se znale pretvarati u krvave ratove koji su se nerijetko proširivali i na one krajeve i ljudske zajednice što u prvome trenutku nisu bili neposredno zainteresirani ni krivi za njih. Često je do sukoba dolazilo i iz drugih razloga, ali se na kraju ipak sve svodilo na težak problem granica.

U nas je, npr., bilo zanimljivo pitanje kome će pripasti Istra, Slovensko primorje i Gorica poslije prvoga, a osobito nakon drugoga svjetskog rata — Italiji ili Jugoslaviji. Postupno se problem sveo na ništa manje važno određivanje državnih međa, pa je poslije 1945. godine predloženo čak šest varijanata